
Megosztott Magyarország Európában – cserekapcsolatok, hálózatok és képviselők (1541–1699)

A XVI–XVII. század kapcsolatrendszerének vizsgálata sok esetben problémás, és szerteágazó kérdéseket vet föl a történetkutatásban. Ezek közé tartozik a diákok külföldi tanulmányútjainak a felderítése, okuk, előzményeik és hatásuk. Talán ezért is maradhatott ki az említett témakör mélyebb tanulmányozása Európa nagy részében.¹ Ez az azonban nem mondható el a magyarországi történetírásra. A diákok tanulmányútjainak feltárása ugyanis mindig fontos kutatási vonalnak számított, s már a XIX. század végén elkezdődött ennek a kérdésnek a feltárása, több aspektusból való megvilágítása. Elsők közt kell kiemelni *Schrauf Károlyt*, aki a bécsi, krakkói, és a római egyetemeken tanulók adatait gyűjtötte össze,² *Veress Endrét*, aki az olasz egyetem magyar diákjainak anyakönyveit, és azok iratait rendezte,³ *Mokos Gyulát*, aki a jénai egyetemet hasonló szempontokból vizsgálta,⁴ *Tonk Sándort*, aki még az 1970-es években kezdett el foglalkozni az erdélyi diákok külföldi tanulmányútjaival,⁵ illetve nem utolsó sorban *Szögi Lászlót*, akinek kezdeményezésére láttak neki összeállítani azt a nagy volumenű tanulmánykötetsorozatot, ami immáron a 19. köteténél tart, új lendületet adva ezzel a magyar diákok utazásainak vizsgálatához.⁶

Ebbe a vonalba illeszkedik be jelen recenzió tárgya, az „A Divided Hungary in Europe” című tanulmánykötet is, amely 2014-ben látott napvi-

1 Ez alól a balti államok kivételt képeznek. 2008-ban jelent meg az a kötet, amely az észti és lett diákok megjelenését vizsgálta a kora újkori Európa egyetemein. (*Arvo Tering: Estonians, Livonians and Courlanders at European universities 1561–1798*. Tartu, 2008.)

2 Schrauf Károly: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest, 1892.; Uő.: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Budapest, 1902.

3 Veress Endre: *Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221-1864)*. Budapest, 1941.

4 Mokos Gyula: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen*. Budapest, 1890.

5 Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.; Uő.: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban: 1521-1700*. Szeged, 1992.

6 *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*. ELTE, 1994.

lágot.⁷ A 29. kora újkorral foglalkozó történész együttműködéséből létrejött mű – a téma kutatótsága ellenére – képes új szemszögből közelíteni témája felé, és ez az, ami a kötet jelentőségét adja. Rávilágít ugyanis arra, hogy az állandó török fenyegetettség, a három részre szakított Magyarországon belül tapasztalható politikai, és vallási széthúzás ellenére, ami végig jellemző volt a XVI–XVII. századra, nemhogy hanyatlás, hanem éppen ellenkezőleg, kulturális felvirágzás vette kezdetét az országban, amely kitartott egészen a vizsgált korszak végéig. Ez pedig aligha lehetett volna lehetséges az Európa többi részével fenntartott kapcsolat nélkül – legyen az politikai, vallási, vagy tanulmányi. A többek közt *Almási Gábor* által szerkesztett műben olvasható értekezések pedig épp ezekre a kapcsolatokra mutatnak rá, kiadva ezzel a kutatóprogramjuk fő tárgyát is. A szerzők tudatosan törekedtek új-fajta narratíva alkalmazására, amelynek nívója abban rejlik, hogy azok a történeti szereplők szemszögből íródtak, s rajtuk keresztül igyekeznek felvázolni a korabeli európai kultúra center–periféria koncepcióját, felhívva a figyelmet arra a tényre, hogy nem szabad Magyarország szomszédjainak – különösen a Török Birodalomnak – a jelentőségét elhanyagolni a külföldi tanulmányutak és az információcsere kérdésében.

A szerzők másik alapvető célja a kötet megjelentetésével az volt, hogy egy olyan tanulmánykötetet nyújthassanak az angol nyelvű hallgatóság részére, amely a legújabb, levéltári forrásokra alapozott kutatási eredményeket tartalmazza a kora újkori Magyarországra nézve, európai kontextusba helyezve azt.

A kötetek szerkezete követi az írók kétfajta megközelítési módját. A tudás- és információcsere témájában ugyanis két csatornát különböztettek meg: az úgynevezett hagyományosat, ide tartoznak az európai tanulmányutak, vallási és oktatási intézmények; illetve a nem hagyományos, úgymond spontán diplomáciai hálózatokat. Az előbb említett csatorna kérdéskörét az első, míg az utóbbit a második kötet járja körül. A harmadik kötet témája viszont nem közvetlenül kapcsolódik a kutatócsoport által megfogalmazott célokhoz. Az ebben a részben olvasható értekezések ugyanis Magyarország, és megítélésének változó képére összpontosítanak, ami együtt járt a korszak kapcsolatrendszerének változásával, így az mintegy a kutatómunka hozadékként értelmezhető.

Jelen ismertetés további részében az első kötet szerkezetéről, kérdésfelvetéseiről, illetőleg tanulmányairól és azok eredményeiről lesz szó.

⁷ Az erre vonatkozó kutatómunka az *R. Várkonyi Ágnes* által vezetett „Magyarország a kora újkori Európában” elnevezésű kutatóprogram kezdeményezésére vette kezdetét az OTKA finanszírozásával.

Az első kötet már címében körvonalazza a központi témát. A „Study Tours and Intellectual-Religious Relationships” fő tematikája az, hogy a három részre szakadt Magyarország és a legfőképpen Nyugat-Európa államaival fenntartott kapcsolat, eszmeváltás hogyan, miként érintette a hazai kultúrát, tanítást, és kapcsolati hálózatokat.

Hazánkban az egyetemalapítás csak később vette kezdetét, így a magyar értelmiségi elit szellemi képzésének területe is más, nyugat-európai területekre esett. Ennek egyik oka a török pusztításban keresendő. A kérdés azonban összetettebb ennél, amelyre a kötet maga is rámutat. A korszakban nem csupán az egyetemi oktatás, hanem a középiskolai is erősen hiányosnak, elavultnak volt minősíthető, ami szintén arra ösztönözte a tanulni vágyó fiatalokat, hogy külföldre utazzanak. A felekezeti hovatartozás, mint ahogy arra Almási Gábor is rámutat,⁸ gyökeresen átalakította a szellemi-vallási kapcsolatokat, és a tanulmányutak irányát is. A református és a katolikus vallásúak más-más országokban sajátították el tudásukat, s jellemzően a reformátusok többször vettek részt ilyen jellegű tudományos utazásokban, mint a katolikusok, akik leginkább csak Bécsig mentek. Ezt a tendenciát a történetírás már korábban is észrevette, viszont a reformátusok vizsgálatára nagyobb hangsúlyt fektettek, mint a katolikusokéra.⁹ A kötet ebből a szempontból is kiemelkedik, mivel annak három szerzője is – *Kiss Farkas Gábor*, *Sz. Kristóf Ildikó*, *Paul Shore* – külön foglalkozik a katolikusok, legfőképpen a jezsuiták kulturális szerepvállalásával.

Ahogy maga az egész tanulmánykötet, úgy annak első tagja is két részre különíthető el, annak alapján, hogy hogyan történt a fentebb említett hagyományos csatorna vizsgálata. A tudományos jellegű utazások vizsgálatát lefedő értekezések – úgy, mint a *Horn Ildikó*, *Bozzay Réka*, vagy *Almási Gábor* tollából születettek – új perspektívát kívánnak nyújtani a téma tanulmányozásában. Ennek megfelelően a szerzők olyan szegmenseket állítanak középpontba, amelyek eddig a tanulmányutak vizsgálataiból kimaradtak.

Horn Ildikó kutatása során arra a kérdésre próbált választ adni, hogy miért csökkent az erdélyi politikai elit külföldi útjainak száma. Tanulmá-

8 *Study Tours and Intellectual-Religious Relationships*. Szerk. Almás Gábor, Cambridge Scholars Publishing 2014. 9.

9 *Asztalos Miklós*: A wittenbergi egyetem és a magyarországi kálvinizmus. Budapest, 1932.; *Szentpéteri Márton*: A Central European Example of 17th-Century Calvinist Intellectual Communication: Johann Heinrich Alsted and Albert Szenci Molnár. <http://magyar-irodalom.elte.hu/contentware/marci/cikk.htm> (letöltve: 2016. december 15.); Kiss Farkas Gábor: „*Difficiles nugae*”: *Athanasius Kircher magyar kapcsolatai (Nádasdy Ferenc és a jezsuiták)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 109 (2005): 436-468.; *Robert John W. Evans*: Calvinism in East Central Europe: Hungary and Her Neighbours. In.: *International Calvinism 1541-1715*. szerk.: Michael Prestwich, Oxford, 1985.

nyában arra a következtetésre jut, hogy alapvető változás mutatható ki az erdélyi elit külföldi oktatásra vonatkozó felfogásában. Míg a XVI. századot e téren nyitottság jellemezte, addig a XVII. századra az erdélyi társadalom arisztokrata rétege szinte teljesen eltűnt a külföldi egyetemekről. Horn megállapítását az erdélyi kancellári tisztséget betöltötték iskolázottságával, vagy éppen annak hiányával támasztja alá. A különbséget e két korszak között pedig arra vezeti vissza, hogy az iskolarendszer válsága, amely erősen kötődött a református tanok elterjedéséhez, gátolta egy jól működő rendszer kiépítését, ami a külföldi tanítatásra ösztökélte az elit tagjait. A XVII. századi visszaesést azonban Horn megállapítása alapján, nem lehet azzal magyarázni, hogy a nehézkesen működő erdélyi oktatásban reformokat hajtottak volna végre. Az sokkal inkább politikai és felfogásbeli változásra vezethető vissza. A korszakra ugyanis egyre kevésbé jelentett vonzó jövőképet a hivatali karrier, mivel a folyamatos belpolitikai változások miatt a hivatalnokok pozíciói, mi több élete is, veszélyben voltak. De magának I. Rákóczi Györgynek a megváltozott birtokpolitikája is hasonló eredménnyel járt, mint ahogy az is, hogy ezek a külföldi, vagy akár a magyarországi egyetemek, egyre drágábbakká váltak még a tehetősebbek számára is.

Almási Gábor általánosságban próbálta vizsgálni a kelet-közép-európai államokból kiinduló tanulmányutakat. Célja e tanulmánnyal nem az volt, hogy részletesen bemutassa a tanulók társadalmi összetételét, vagy, hogy válaszokat adjon az egyetemre járók változó arányainak miéértjére, hanem hogy olyan kérdéseket vessen fel, amelyek további kutatások és viták alapjait képezhetik. Bemutatja a lengyel, cseh, német és magyar területek egyetemait, de összehasonlításokba nem bocsátkozik, mert mint ahogy írja, az eddig rendelkezésre álló számadatok félrevezetőek lehetnek, mivel a beiratkozottak száma nem feltétlen egyezik meg a ténylegesen egyetemet látogatókéval. Ezen felül az összehasonlítást már csak abból az okból is problémásnak tartja, hogy hiány tapasztalható megbízható demográfiai adatokból. Viszont mindezek ellenére az eddig feltárt számok alapján felvázolható, hogy a magyar vagy erdélyi diákok külföldi egyetemeken való megjelenésének száma alulmarad a szomszédos országokéhoz képest, de nem mondható, hogy a XVII. századra teljesen megszűnnének.

Ezt támasztja alá Bozay Réka vizsgálata is, aki a holland egyetemek befolyását tárta fel a magyar értelmiség körében. Kimutatja, hogy a korszakban éppen a 30 éves háború hatására a németalföldi egyetemek egyre gyakrabban tűnnek fel úticélként a diákság körében. Így nekik köszönhető az, hogy a magyarországi iskolarendszer – hiába próbáltak tudósaik az új

protestáns tanok elterjedésének gátat szabni – nem maradt érintetlenül a nyugat-európai trendektől.

A másik mód, amellyel a kötet bemutatja az információ és tudásáramlás hagyományos útját, az a szellemi és vallási termékek, eszmék alapján történik.

Kiss Farkas Gábor a XVII. századi Magyarország és Róma kommunikációs rendszerét és történetét vizsgálta a nemzetközi szellemi közösség alapján. Kiss ennek bemutatására egy XVII. századi jezsuita tudós, Athanasius Kircher műveinek, és az azok által kiváltott viták és levelezések alapján vállalkozik. Kircher fő munkájában (*Mundus subterraneus*) ugyanis ahhoz a római nézőponthoz igazodott, amely elutasította a transzmutációt és a gyógyszerek „hasonlót a hasonlóval” elv alapján történő alkalmazását. A *Mundus subterraneus* gyorsan elterjedt olvasmánnyá vált, s Kircher nem csak szimpatizánsokat, hanem ellenfeleket is szerzett általa. Közéjük volt sorolható Georg Schaidenperger. Kiss többek közt a két jezsuita eredeti levelezésén keresztül mutatja be, hogy a korban milyen két elképzelés ütközött egymással, s az ebből kifolyó vita hogyan befolyásolta más európai tudományos körök munkáját – hatására ugyanis megszorodtak az alkímiával foglalkozó írások, az arra reflektáló művek. Szintén a kötet második részéhez tartozik *Monok István* tanulmánya is. A Nemzeti Széchényi Könyvtár egykori főigazgatója az európai nagyobb könyvnyomtató központokat, mint Párizst, vagy éppen Bázelt, vizsgálta abból a szempontból, hogy a magyar és az erdélyi szerzők művei megjelentek-e ezeken a könyvnyomtató műhelyeken, születtek-e Magyarországról szóló írások, s ezek eljutottak-e hazánkba. Monok arra a következtetésre jut, hogy az általa feltett kérdésekre a válasz igen, születtek ilyen művek nemcsak magyar, hanem különböző nemzetiségűek tollából latinul és franciául egyaránt. Az ilyen, Magyarországgal foglalkozó könyveknek közös jellemzője, hogy mind olyan kérdéskörökkel foglalkozik, amelyek – adott esetben – francia szemszögből is érdekes, jelentős eseményeket állítanak középpontba, mint pl., a Habsburg-ellenesség, vagy a török kiűzése. Ezek Magyarországra is eljutottak, elsősorban kereskedők, és a külföldi egyetemeken tanuló diákok révén.

A magyar szerzők írásainak párizsi megjelentetésében Monok gyors hanyatlást vázol fel. A Régi Magyar Könyvtár¹⁰ koteit vizsgálva kimutatta, hogy a XVI. századtól kezdve egyre kevesebbszer található a kiadóhelyek között Párizs, amelynek okaiként a külföldön tanulók számának csökkenését, és az immár Magyarországon is fokozatosan elérhető könyvnyomtatási

10 Szabó Károly – Hellebrandt Árpád: *Régi Magyar Könyvtár 1–41*. Budapest, 1897–1937.

lehetőséget jelöli meg. Monok viszont kiemeli, hogy még mielőtt ez a visszaesés jellemző lett volna, addig az országot Nyugat-Európában is elismert szerzők, mint Johannes Sambucus, és Berzeviczi Márton, képviselték a Párizsban megjelent humanista könyveik által. Az ekkoriban a Kárpát-medence területére eljutott művek az arisztokrácia könyvtárát gazdagították. A legjellemzőbb azonban mégis az, hogy ezek a könyvek kereskedők, és a külföldi egyetemeken tanuló diákok révén kerültek az országunk területére. A XVII. század közepén ugyanis változás volt tapasztalható a tanulmányutak jellegében, s a korábbi, elméleti tudás megszerzését középpontba helyező tanulmányutak helyett egyre inkább a gyakorlatban hasznosítható ismeretek elsajátítása került a középpontba.

Az „A Divided Hungary in Europe” első kötete tehát elsősorban a tudás-, információ-, és eszmecsere konvencionális útjainak bemutatására koncentrált. A magyar és erdélyi értelmiség külföldi egyetemekre történő utazásai, a vallási célból történő utazások, a külföldi könyvnyomtatás mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a XVI–XVII. századi Magyarországon nagyívű kulturális felvirágzás vegye kezdetét. Azonban téves lenne azt állítani, hogy az említett kulturális fellendüléshez más nem járult volna hozzá. Ugyanennyi súllyal esik latba ugyanis a diplomácia is, a politikai kapcsolattartás, ami a második kötet tárgyköre, így az egy következő recenzió témája is.

Almási Gábor – Szymon Breziński – Horn Ildikó – Kees Teszelszky – Zarnóczki Áron (szerk.):
A Divided Hungary in Europe: Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699
(Megosztott Magyarország Európában – cserekapcsolatok, hálózatok és képviseletek
1541–1699) Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2014. I. kötet 286 o.

Veres Tünde